

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 34 Volume: 7 Issue: 34

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

CÜVEYNÎ'NİN İMAMET ANLAYIŞINDA BAŞKANLIK KRİZİNİN ÇÖZÜMÜ (GIYÂSU'L-ÜMEM MODELİ)

JUWAYNÎ'S GIYASU'L-UMAM MODEL AS SOLUTION PROJECT FOR THE CRISIS OF PRESIDENCY

Mehmet Salih GECİT*

Öz

İmam-ı Cüveynî, İslam düşünce tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisidir. O Abbasi İmparatorluğunun son çeyreğinde yaşamıştır. Eş'arî kelâm sisteminin oluşumuna etki eden ve bu fırkanın olgunlaşmasını sağlayan en önemli âlimlerden olduğu gibi İslâmî siyaset düşüncesinin teşekkülünde ve hilafet anlayışının geliştirilmesinde de büyük katkıları bulunmaktadır. O, imamet konusunda müstakil eser yazan ender kelimcilerdendir. İmamet konusunda Ehl-i Sünnet'in geleneksel anlayışını kabul etmekle birlikte konuyla ilgili farklı görüşleri ortaya atan, kendisinden önceki dönemlerde yaşayan âlimlerin görüşlerini yaşadığı zamanın koşulları çerçevesinde yeniden ele alan ve devrinin sosyo-politik sorunları hakkında teolojik bir bakış açısıyla çözüm önerilerinde bulunan bir bilgidir. Bu çalışmamızda Cüveynî'nin devlet başkanlığı krizinin farklı durumlarıyla ilgili önerdiği çözüm önerisini "Giyâsu'l-Umem" adlı eserinden hareketle inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Cüveynî, İmamet, İslâm Siyaset Düşüncesi, Devlet Başkanlığı Krizi.

Abstract

Imam al-Juwayni is one of the important personalities of the history of Islamic thought. He lived in the last quarter of Abbasid Empire. He is one of the most important representatives of al-Ash'ari kalam. His impact on the development of al-Ash'ari kalam and Islamic political thought as well as his contribution on the creation of the understanding of Caliphate are significant. al-Juwayni is one of the scholars of kalam who have produced valuable works on caliphate and politics. His efforts to propose solutions, by depending on theological point of view, for the political problems of his time, are worth to investigate. In this article we are dealing with the main futures of his understanding of caliphate and his "Giyasu'l-Umam model" as solution project for the crisis of presidency.

Keywords: Juwayni, Caliphate, Islamic Political Thought, Politica, Crisis of Presidency.

Giriş

İmam-ı Haremeyn Ebu'l-Maâli Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî (v. 478/1085) Abbasî Devleti'nin son çeyreğinde yaşayıp hilâfet krizinin sebep olduğu sosyal ve siyasal bunalım karşısında düşünsel ve teolojik çareler arayan, bu bağlamda müstakil eserler kaleme alan "buhran dönemi uleması" âlimlerindedir. Kendisi Ebu Ya'la Muhammed b. Huseyn el-Ferrâ (v. 458/1065), Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî (v. 450/1058), Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî (v.505/1111) ve çağdaşı Nizâmülmülk Hasan b. Ali b. İshâk et-Tûsî (v.485/1092) gibi yaşadığı toplumun sosyal ve siyasal olaylarıyla ilgilenen, İslâm dünyasının sorunlarına dair çözüm yolları araştıran büyük âlimlerdendir. Çalışma alanları daha çok Mu'tezile ve Şia'ya karşı Ehl-i Sünnet'in Eş'ariyye ekolünün teolojisini geliştirmek ve imamet anlayışının teşekkül ve tekâmülünü sağlamakla ilgilidir.

Cüveynî, yaşadığı çağın kelâmî konularını düzenli bir biçimde ele aldığı "el-İrşad" isimli eserinde imâmet konusunu özetle ele alırken (Cüveynî, 1997: 2), "Giyâsî" diye de meşhur

* Yrd.Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

olan “*Giyâsu'l-Umem fi İltiyâsi'z-Zulem*” eserini tümüyle imamet konusuna ayırmıştır. Eserin üslubunda kullanılan ağır ve sanatsal dil, Osmanlı'nın son yıllarında siyâsî düşüncelerini tiyatroyla dile getiren ve halkı bu yolla haberdâr etmeye çalışan Osmanlı aydınlarının tavrını hatırlatmaktadır (Çulcu, 2004: 301). Cüveynî'nin el-Giyâsî'de kullandığı bu üslup, onun imamet hakkında bir takım endişelere sahip olduğunu göstermektedir. Öncelikle kitâbının ismi dikkat çekicidir: “*Giyâsu'l-Umem fi İltiyâsi'z-Zulem: Karanlıkların Kıskaçından Ümmetlerin Kurtuluşu*”.¹ Cüveynî, bu eseriyle devrinin siyâsî ve sosyal karmaşasından² toplumunu koruyabilmek için bir “kurtuluş projesi” hazırlamaktadır. Selçuklular döneminde vezîr Amîd el-Kundûrî(v. 456/1064)'nin sebep olduğu şiddet ve terör ortamının mağduru ve sürgünü olan Cüveynî,³ mensubu olduğu Eşârî fikirleri açıkça savunurken aynı zamanda kendi fikirlerini de zımnen ifâde etmiştir(Harbi, 1986: 5-30).

1. “Giyâsü'l-Ümem” Adlı Eserin Genel Muhtevâsı

Cüveynî'nin “*Giyâsu'l-Umem fi İltiyâsi'z-Zulem*” adını taşıyan eseri, imâmet konusuna hasredilmiş kitapların başında gelmektedir. Sadece imamet konusuna hasredilmiş diğer önemli eserler arasında Maverdî ile el-Ferrâ'nın “*el-Ahkâmu's-Sultaniyye*”sini, İbn Teymiyye (v.728/1328)'nin “*es-Siyâsetu's-Şer'iyye*”sini ve İbn Kayyım el-Cevzî (v.751/1351)'nin “*et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*” adlı eserini saymak mümkündür. Bu tür eserler, yazıldığı zamanın siyasal meselelerini bütün ayrıntılarıyla ele alan kaynaklardır.

el-Giyâsî'de genel olarak imâmet konusundaki ehl-i sünnetin ortak görüşleri, delilleriyle birlikte detaylı bir şekilde ele alınmışsa da, onun asıl orijinalitesini arttıran başka özellikler bulunmaktadır. Cüveynî, el-Giyâsî kitabında öncelikle İslâm dininin hükümlerini iki kısma ayırmaktadır. Birinci kısma giren hükümler, devlet başkanları ve yöneticilerle irtibatlı olan, onlar aracılığıyla uygulanan hükümlerdir. Bu tür hükümleri uygulamak ancak yöneticilerin ve emir sahiplerinin teşebbüsü ile mümkündür. Raiyye/yönetilenler tabakası ise ancak yöneticilerden gelen teşvik ve emirlerle bu hükümlere uyar. İkinci kısma tabi olan hükümler ise, mükelleflerin müstakil olarak yerine getirmekle sorumlu oldukları hükümlerdir (Cüveynî, 1997: 68).

Cüveynî, bu kitabında daha çok imâmlar ve yöneticilerle ilgili hükümleri ele alır ve eserini genel olarak üç ayrı bölümde kaleme alır:

- İmâmet konusu ve imâmetle ilgili meseleler,
- İmâm ve emir sahiplerinin bulunmadığı zamanlarda ümmetin durumu,
- Şeriat konusunda ictihad edecek alimlerin kalmadığı zamanda ümmetin durumu

(Cüveynî, 1997: 70).

Cüveynî'nin ele aldığı konulardan hareketle birtakım endişelere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Onun konulara yaklaşımından, zamanındaki idârî, siyâsî, sosyal, dinî ve mezhebî anlaşmazlıklardan dolayı ümmetin durumunun iyiye gitmediğini düşündüğünü, dahası sorunların çözümü noktasında da iyimser olmadığını anlamak mümkündür. Ümmetin durumunu düzeltme görevini üstlenecek umerâ ve ulemâdan ümidini kesmiş bir vaziyette kara kara düşünmektedir. Bu sebeple de ümmet için bir “kurtuluş projesi” olarak “*Giyâsu'l-Ümem fi-İltiyâsi'z-Zülem*” adıyla “ümmetin sahip olduğu geniş halk yığınlarını karanlıklardan kurtarmak” istemektedir. Nitekim onun bu konudaki endişesini eserinin giriş kısmında şu

¹ Muhammed b. Alî Osmân Harbî, “*Ebu'l-Maâlî el-Cüveynî ve Eseruhu fi İlmi'l-Kelâm* (Alemu'l-Kutub, Beyrut, 1986, s. 69.)” adlı eserinde Cüveynî'nin bu eserinin adını “*Giyâsu'l-Umem fi İltiyâsi'z-Zulem*” şeklinde “iltiyâs” kelimesiyle birlikte zikretmektedir. “Karıştırmak, karışıklık” anlamına gelen bu kelime yerine diğer kaynaklar, “İltiyâs” kelimesini tercih etmektedirler. Kitabın adında geçen “giyas”, “umem”, “iltiyas” ve “zülem” kelimelerinin anlamları için bkz el-Cevherî, İsmail b. Hammad, *Mu'cemu's-Sihah*, Tahk. Halîl Mahmûd Şeyhâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2008, s. 55, 659, 787-788, 965.

² Cüveynî'nin yaşadığı çağın siyasi, idari, dini ve sosyal durumu hakkında bkz. Kara, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaçları*, İz Yay., İstanbul, 2009.

³ Kara, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaçları*, s. 250, 278-279. Sultan Tuğrul döneminde Eş'arîlere yönelik olarak uygulanan “mihne”, birçok alanda yoğun baskıları beraberinde getirmiş, Eş'arîler devlet teşkilatından açıkça dışlanmışlardır. Nitekim halkı etkileme konumunda bulunan Eş'arî hatipler, imamlar, müderrisler gibi devlet görevlileri görevlerinden alınmışlar, vaaz etme ve ders verme yasaklarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Kundûrî'nin sebep olduğu bu mihne döneminde Eş'arî âlimler sorguya tabi tutulmuş ve dışlanmışlardır. Bu baskılar sebebiyle sürgün hayatı yaşayan âlimlerden biri de Cüveynî'dir. (Kara, 2009: 278).

ifadelerinden çıkarmak mümkündür: "Yöneticilerin zulüm ve taşkınlıkları genelleşti. Âlimlerin koruyucu gölgesi ve kuşatması yok oldu. Onların dünya kütüklerinin mikroplarına karışıp teker teker döküldükleri açığa çıktı. Bu ümmetin önderleri ve vatandaşları takvâ bağından sıyrıldılar. Okumuş kesimin zâlimlerle karışması ve onlara meyli çoğaldı (Cüveynî, 1997: 70). İşte bu ifadeler, Cüveynî'nin yaşadığı asrın sorunları karşısında nasıl bir ruh halinde olduğunu göstermesi açısından manidardır.

2. Cüveynî'ye Göre İmâmetin Mahiyeti

Cüveynî de diğer Sünnî kelâmcılar gibi kelâm ile ilgili yazdığı eserlerinde imâmetin tarifi ve hükmünden bahsederken, Ehl-i Sünnet, Şia, Haricilik ve diğer fırkaların görüşlerini ele almakta, ehl-i sünnet dışındaki fırkaların görüşlerini eleştirmekte ve imamet konusu ile ilgili olarak daha önceki dönemlerde ele alınan geleneksel ve yerleşik inançları işlemektedir. Bu görüşler, genellikle imâmetin fer'î bir hüküm olduğu ve dört halifenin halifeliklerinin meşru olup efdaliyetin tarihî sıralamaya göre olduğu şeklindeki iki ana mevzudan oluşmaktadır (Cüveynî, 1995: 164-180; 1982, : 199-201). Ancak imamete hasrettiği *el-Giyasî* adlı eserinde imâmet konusu diğer fırkalarla yapılan tartışmalardaki delilleriyle birlikte ele alınarak ehl-i sünnetin imâmet anlayışı geliştirilmekte, gelinen noktada sünnî imâmet anlayışının karşılaştığı bazı açmazlar karşısında açılım sağlayacak düşünceler ileri sürülmektedir.

Cüveynî, *el-Giyâsî*'de imâmeti güzel ve kapsamlı bir şekilde tarif etmektedir: "*İmâmet, din ve dünyayla alakalı önemli konularda havâs ve avâm kesimlerinin hepsini ilgilendiren kâmil bir riyâset (başkanlık), genel bir zîâmet (yönetim)dir*"⁴ (Cüveynî, 1997: 73). Bu tarifi içerdiğine göre imâmın görevleri de şunlardır: "Memleketi koruyup kollamak, vatandaşların haklarına riayet etmek, İslâm davetini hüccet ve kılıçla ikâme etmek, sapkınlıklara, taşkınlıklara, öç ve intikamlara, zulüm ve haksızlıklara fırsat vermemek, mazlumların haklarını zâlimlerden almak, hak gaspında bulunanlardan hakları alıp sahiplerine iâde etmektir" (Cüveynî, 1997: 73).

İşte bu görevleri açısından değerlendirildiğinde imâmetin vacip olduğunu belirten Cüveynî, bu vücubiyyeti "*imkân*" şartına bağlamaktadır. Buna göre "*ümmeğin imâmı seçme imkânı olduğu takdirde, imâm atamak vaciptir*" (Cüveynî, 1997: 73) Burada "*imkân*" kaydının konulması, ümmetin geçmişte yaşadığı bazı sıkıntıların ve zorlukların bir sonucudur. Nitekim "*zâlim*" imama karşı "*kıyâm*" konusunda da ehl-i sünnet âlimleri ümmetin başına gelen fitne, facia, mihnet gibi durumlardan hareketle "*tedbir*" ve "*temkin/temekkün*" diye isimlendirilen muhalefet biçimini getirmişlerdir (Nevin Abdulhalik, 1990: 290).

Cüveynî, imâmet tarifinden ve imâmın vazifelerinden hareketle şu hususlara da vurgu yapmaktadır: "Ayrıca Hz. Peygamber'in vefâtından sonra, henüz cenazesi ortada iken sahabenin ihtilâf ve ayrılıklara fırsat vermemek üzere derhal imâm seçmek üzere toplanması ve bu konuda müşterek bir karar alması da, imâmetin vacip olduğunu göstermektedir (Cüveynî, 1997: 74). Bu sebeple Abdurrahman b. Keysân'ın, "*imâmetin vacip olmadığına*" dair görüşü (Cüveynî, 1997: 73) ile Şia'dan bir grubun "*İmâmetin vücubiyetinin naklen değil de aklen olduğu*" ve Mu'tezile'nin "*Allah'ın, kulların maslahatını gözetmesinin kendisine vacip olması sebebiyle onun insanlara imâm nasb etmesinin de Allah'a vacip olduğu*" şeklindeki görüşleri doğru olmayıp din ve Allah konusunda cehaletten başka bir şey değildir" (Cüveynî, 1997: 74-75). Cüveynî neticede şu görüşü savunmaktadır: "*Biz, imâm tayin etmenin kendisine inandığımız ve ibadetlerini eda ettiğimiz dinimizin ve aklımızın bir gereği olarak gördüğümüz için imâmetin vacip olduğunu biliyoruz. Nitekim akıl, şeriatın belirlediği bu vacipliği desteklemektedir*" (Cüveynî, 1997: 76).

İmâmetin vacip olması, onun dinin aslından olduğu anlamına gelmez. Zira dinde daha birçok vacip vardır ki, bu vacipler dinin temel rükünlerinden değildir. İmâmet, Cüveynî'nin dinî hükümleri tasnif ederken belirttiği gibi, bazı hükümlerin ifa edilmesinin bir vasıtası olarak vaciptir. Nitekim fakihler, "*kendisizlikle vacip bir şeyin meydana geldiği şey de vaciptir*" demişlerdir. Cüveynî, vacip olma ile dinin ve itikadın aslı, kaidesi olma durumlarını birbirinden ayrı tutmuştur. Gıyasî'nin başka bir yerinde bu konuyu şöyle açıklamaktadır: "*İmâmet, akaidin temel kaidelerinden (asıllarından) değildir. Aksine imâmet, eksiksiz bir yönetimdir. İdare, genel ve özel yönetimle ilgili sarf edilen bu görüşlerin büyük çoğunluğu araştırma ve ichtihad*

⁴Yukarıdaki ifadenin Arapça orijinali şöyledir:(الإمامة رياسة تامة وز عامة عامة تتعلق بالخاصة والعامة في مهمات الدين والدنيا)

sonucu elde edilen zannî görüşlerden ibarettir" (Cüveynî, 1997: 100-101).Cüveynî böylece ehl-i sünnet'in klasik hilâfet anlayışını tekrar etmekte ve şianın imâmeti dinin aslı olarak belirlemesi görüşüne katılmamaktadır.

3. İmâmetin Meşruiyet Dayanağı: Ehl-i Hal ve'l-Akd Kurumunun Sorunları

Şia'ya göre imamet, nasb ve tayin yoluyla belirlenir. Bu anlayışa göre imametın tayini ya bizzat Allah Teala, ya Hz. Muhammed(v. 11/632), ya da bir önceki imamın belirlemesiyle mümkün olduğu için toplumun devlet başkanını seçme sorumluluğu kalmamaktadır. Ehl-i Sünnete göre imametın belirlenmesinde esas olan yetkinlik ve seçimdir ki, bu husus ile ilgili olarak "*Ehl-i Hal ve'l-Akd*" kavramı önem kazanmaktadır (Cüveynî, 1995: 167-169; 1982: 199). Cüveynî, *ehl-i hal ve'l-akd* bahsinde ilk defa kadınların seçme hakkını ele alarak onların imâmı seçme hakkının olmadığını iddia etmiştir. O bu konuda tam olarak şöyle demektedir: "Bizim kesin olarak bildiğimiz şeylerden biri de imâmın seçilmesi işinde ve imâmet akdinde kadınların herhangi bir müdahale etme hakkı bulunmamaktadır. Çünkü onlara hiç müracaat edilmemiştir. Şayet bu konuda kadınlarla istişâre edilseydi, kadınlar içerisinde danışılmaya ve müracaat edilmeye en uygunu ve en layıkı Hz. Fatıma (v.11/632), daha sonra Hz. Peygamberiñeşlerive mü'minlerin anneleri olacaktı. Biz, zihinlerimizin de ilk etapta bize hatırlattığı gibi, peygamber eşlerinindevlet başkanının seçiminde seçmen veya ehl-i hal ve'l-akd üyesi olarak herhangi bir girişimlerinin bulunmadığını bilmekteyiz" (Cüveynî, 1997: 101). Cüveynî'nin bu istidlal yöntemine baktığımızda onun, önceki halife seçimlerinde kadınların fikirlerine müracaat edilmemesini, "*imamette kadınların seçme hakkının olmadığı*" görüşüne delil saydığını görmekteyiz.

Cüveynî, seçme hakkına sahip olmayan sınıfları şu şekilde ifade etmektedir; "Muhtelif ilimlerde çok ileri seviyelere ulaşmış olsalar da kölelerin, ulemâdan sayılmayan avâm kesiminin ve zimmîlerin imâmı seçme hakları yoktur. Bu sınıflar, ehl-i hal ve'l-akid üyesi olamazlar. Bunların ehl-i hal ve'l-akd heyetine dâhil olamayacakları hususunda herhangi bir anlaşılmayan durum yoktur" (Cüveynî, 1997: 101).Cüveynî, ehli hal ve'l-akd üyesi olamayacakların vasıflarını beyân ettikten sonra, üye olabilecekler hakkında ehl-i sünnet ulemâsının farklı görüşler ileri sürdüklerini belirtmektedir. Buna göre Ehl-i Sünnet'in bazı taifelerine göre fetvâ verme şartlarını kendisinde toplayan müctehidler, imâmet akdini gerçekleştirebilir. Kâdı Ebu Bekir el-Bakillânî (v.403/1012)'ye göre ise imâmet akdini gerçekleştirecek kimselerin müctehit olmasalar dahi, akıllı, zeki, faziletli, işleri çabuk kavrayan, basiretli, imâmet şartlarını bilen ve imâmete layık olanların niteliklerini değerlendirip tercih yapabilecek kadar derin fikir sahibi olmaları yeterlidir (Bâkılânî, 2005: 139-140; Cüveynî, 1997: 102).

Bu iki görüşü ayrı ayrı zikreden Cüveynî, kendi görüşünü açıklamadan evvel, imâmet akdini yapacak ve imâmı seçecek heyetin üyelerinin "*müctehid*" olmaları gerektiği görüşünü savunanların gerekçesini de açıklamaktadır. Onlara göre, imâmın şartlarından birisi de müctehid olmaktır. Müctehidi seçecek şahsın da müctehid olması gerekir. Aksi takdirde imâm adayının müctehid olup olmadığını, yani şartları taşıyıp taşımadığını ve bu göreve ehil olup olmadığını tespit edemez (Cüveynî, 1997: 103). Cüveynî kendi görüşünü de şöyle açıklar: "Ben, akdi gerçekleştirecek olanın açık bir müctehid olmasını şart koşmuyorum. Fakat ben, bey'at edecek şahısların bey'atlerinin imâmetin sübût ve istikrârına vesile olmasını, insanların itâatini sağlaması açısından faydalı olmasını ve iktidar sahibi olmasını şart koşmaktayım" (Cüveynî, 1997: 108). Cüveynî'nin belirttiğine göre bazı kelmacı ve fıkıhçı âlimlerin, imâmı seçecek hukukçulardan oluşan bir komisyonu yeterli görmeyerek toplumun diğer kesimlerinin de temsil edileceği daha kapsamlı bir heyetin imâmı seçmesi gerektiğini önerdiğini nakletmektedir. Cüveynî, Bakillânî'nin savunduğu bu düşüncesine katılmakla birlikte, önceki âlimlerden farklı olarak siyasal iktidarın "*iktihar*" yani otoriter bir kurum oluşuna vurgu yapmıştır. Cüveynî'nin yaşadığı dönemdeki Abbasî yönetimi ümmetin birliğini sağlamak için yarı müstakil beyliklerin meşruiyetlerini zorunlu olarak onaylamıştır. Bu ise Abbasî yönetiminin tamamen iktidarını kaybetmesine ve hilâfet makamının, sembolik bir makam haline dönüşmesine neden olmuştur. Böylesi bir ortamda imamet şartlarını yeniden gözden geçiren Cüveynî, ehl-i hal ve'l-akd üyelerinin aldıkları kararları uygulatacak resmî ve hukukî

müeyyideye sahip olmalarını şart koşmuştur(Cüveynî, 1997: 3; Kara, 2009: 267-285; Akoğlu, 2006: 270-277).

Cüveynî, ehl-i hal ve'l-akd heyetinin üyesi olacak şahısların taşınması gereken şartlardan bahsederken asrın getirdiği ihtiyaca binaen, bir diğer şarta daha dikkat çekmekte ve onların "*takoâ*" ve "*vera*" sahibi olması gerektiğini savunmaktadır (Cüveynî, 1997:104).

Cüveynî'ye göre, avâm kesimi toplum ve devletin idâresini en güzel şekilde icra edecek yöneticiyi seçme konusunda yeterli ve gerekli bilgiye sahip değildir. Avam tabakasının derin bir basirete sahip olmamasından dolayı onların seçimlerinde sıkıntılar çıkabilir. Kadınlar ise erkeklerin kendileri üzerinde kaim olmaları sebebiyle kendi evlerinde yaşayıp toplumdan uzak kaldıkları ve yapmak zorunda oldukları işlerinden dolayı direkt olarak siyâsî ve idârî işlerle ilgilenme imkânı bulamazlar. Dolayısıyla kadınlar, siyâsî tartışmalarda erkeklerle karşı karşıya gelip çalışamazlar. Karar ve görüşlerinde direktme ve tuttuğunu koparma kabiliyeti açısından erkeklere oranla daha zayıftırlar. Nitekim âlimler bundan dolayı kadına kendi başına evlenme hakkı vermemişlerdir. Köleler her ne kadar efendilerine değerli fikirler verebilecek kabiliyette olsalar da meşgul oldukları işlerinden dolayı gereği kadar araştırma ve inceleme zamanları bulunmamaktadır. Ayrıca onlar, bir başkasının emrinde oldukları için fikri olmayan kimseler durumuna düşmüşlerdir. Bundan dolayı köleler de imamette seçim hakkına sahip değillerdir" (Cüveynî, 1997:102).

Cüveynî, imâm seçiminde yetkili heyetin sayısı hakkında şöyle der: "Öncelikle şu hususu bilmek gerekir; imâm seçiminde icma şartı bulunmamaktadır. Yani toplumun tüm fertlerinin veya kesimlerinin imâm seçiminde bulunması şart değildir. Belli sayıda yukarıda belirtilen şartlara haiz insan grubu imâmı seçtikleri takdirde, ülkenin tüm vatandaşlarının haberi olmasa da imâmet akdi gerçekleşmiş olur. Nitekim Hz. Ebu Bekir (v.13/634), bir grup Müslümanın kendisini seçmesi sonucunda halife olmuştu. Bu seçimin akabinde kendisine bey'at edilerek imâmeti onaylandı. Bu şekildeki bir seçim ve onay neticesinde onun devlet başkanlığı toplum tarafından da kabul gördü. İşte bu kabulün kazandırdığı idârî meşruiyete binaen Hz. Ebu Bekir tarafından ordu toplandı, sancaklar dağıtıldı, zekât vermekten kaçınanlara karşı askerler gönderildi, vergi toplandı, ganimetler dağıtıldı. Bütün bu uygulamalar yapılırken onun halife seçildiğine dair haberin ülkenin tüm belde ve kesimlerine yayılması ve hicret yurdu olan Medîne dışındaki tüm vatandaşların bey'at etmeleri beklenilmedi. Bütün bu uygulamalar, onun yönetiminin meşruiyetinin kendi devrinin şartlarına göre kabul edildiğine, dolayısıyla devlet başkanının uygulamalarının meşruiyeti için tüm vatandaşların fiili onayının şart olmadığına delalet etmektedir. Diğer üç halifenin seçimi de aynı şekilde yapılmıştır" (Cüveynî, 1997:104). Cüveynî'ye göre bunun sebebi şudur: İmâmet çok önemli bir iştir. Bu konuda fazla beklenildiği takdirde fitne, fesat, ihtilâl ve ayrılıklar meydana gelebilir. Bu sebeple toplumun tüm kesimlerinin fikirlerini beklemek tehlikeli olabilir. O halde toplumun tüm kesimlerini beklemeye gerek bulunmamaktadır (Cüveynî, 1997:105).

İmâmet akdini gerçekleştirmek için icma şartı bulunmadığına göre, o zaman bu akdin kaç kişiyle tahakkuk ettiğini tespit etmek de gerekmektedir. Cüveynî, kendisinden önceki âlimlerin bu konuda üç görüşe sahip olduklarını söyler. Bunlar;

a. Bir kısım alime göre imâmet akdi ehl-i hal ve'l-akiddan iki kişi ile mün'akid/gerçekleşmiş olur.

b. Usulcülerden sayılmayacak bir gruba göre ise en az kırk kişi tarafından seçilmelidir.

c. Bir gruba göre de bazı hukuki işlemlerde olduğu gibi imamette de dört kişi ile imâmet akdi mün'akid/gerçekleşmiş olur (Cüveynî, 1997:105).

d. Bakillânî ile Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (v.330/941)'nin görüşüne göre ehl-i hal ve'l-akiddan sadece bir kişinin bey'atı ile de imâmet akdi mün'akid olabilir (Cüveynî, 1997:106).

Cüveynî ilk üç görüşün kuvvetli olmadığını, zayıf teşbih ve kıyaslardan ibâret olduğunu söyleyerek (Cüveynî, 1997:106) kendi görüşünü şu şekilde ifade eder; İmâmın seçilmesi için her ne kadar Hz. Ebu Bekir'in seçilmesi olayında Hz. Ömer (v.23/644)'in elini uzatıp bey'at etmesi davranışı delil olarak gösterilerek "*bir kişinin seçimi ile imâm seçilir*" denilmişse de aslında Hz. Ömer'in bey'atının "*tek başına*" yapılmış bir bey'at olmadığını, o elini uzatıp bey'at ettikten sonra Muhâcir ve Ensâr gruplarından toplumda sözü geçerli, güç ve

kuvveti yeterli bir grubun bu seçimi onayladığı bilinmektedir. Nitekim Cüveynî "Şayet o gün toplumda karşı çıkan ve isyân eden bir grup çıksaydı, bu toplum onlara karşı imâmı savunur, karışıklığı giderirdi" diyerek bu gerçeğe temas etmiştir (Cüveynî, 1997:107). O halde Cüveynî'nin ifâdesiyle imâmı seçecek olanların yanında toplumda isyan ve diğer karışıklıklar çıktığı takdirde onları giderecek şekilde "Kendileri vesilesiyle açık bir şevket (kuvvet) ve kahredici bir engel elde edilecek kitleleri arkasında bulundurması gerekmektedir" (Cüveynî, 1997:107).

Cüveynî halifenin seçimi konusunda itiraz ve isyanlar çıktığı takdirde, seçilmiş olan şahsın, otoritesini kabul ettirme hususunda iki örnek vermektedir: "Arkasında kuvvet ve kudret bulunan, kendisini destekleyecek kitleler olan, bu suretle hüküm ve kararını pratik hayata geçirecek bir kişi şayet imâmet akdinde bulunursa, bu imâmet akdi geçerlidir. Fakat arkasında desteği bulunmayan ve kararını uygulatma güç ve kudreti bulunmayan bir kaç kişi tarafından yapılacak imâmet akdi gerçekleşmez. Zira bu durumda imâmet, istikrâr bulmadığı için ona itâat sağlanamaz" (Cüveynî, 1997:108). O halde akdi gerçekleştirecek kimselerin sayısı değil, imamı seçen grubun veya kişilerin yaptırım güçleri ölçü olarak kabul edilmelidir. Şayet toplum, seçilen devlet başkanını benimser, ona itâat eder ve emirlerini yerine getirme azim ve irâdesi gösterirse onun imâmet akdi bir kişi ile de tahakkuk eder. Ama toplum devlet başkanını kabul etmez, itâat ve inkıyad/boyun eğme sağlanmazsa, seçim heyeti üyelerinin sayısı çok da olsa, imâmet akdinin ve bey'atın maksadı yerine gelmediği için akid yerini bulmaz. O halde imâmet akdini gerçekleştiren ehl-i hal ve'l-akdin onayı uygulama imkanını bulacak bir müeyyide sahibi olmalıdır. Başka bir ifadeyle devlet başkanını seçecek yetkili organın yaptırım gücü ve yasal iktidarı olmalıdır. İşte Cüveynî buna "şevket" ve "kahr" adı vermektedir. Günümüzde de devlet başkanlarının seçimi genellikle halkın tamamının katıldığı bir seçim sayesinde başlamakta ve meclis içerisindeki muktedir heyetler tarafından tamamlanmaktadır (Öztekin, 2007: 155-191; Kahraman, 2011: 268).

4. İmâmet Krizinin Çözüm Yolları

Cüveynî'nin ele aldığı en önemli konulardan biri de imâmet ve hilâfetin bir kriz ve çıkmaza girdiği bir dönemde ümmetin siyâsî ve idarî birlikteliğinin korunması, karşılaşılan sorunların çözülmesi, dışarıdan gelecek saldırılara karşı halkın ve devletin muhafazası için gerekli olan çözüm yoludur. Bu nedenle hilâfet konusunda karşılaşılabilecek muhtemel krizlerle ilgili olarak Cüveynî'nin dikkat çektiği bir kaç hususu maddeler halinde kısaca arz edeceğiz.

4.1. İmâmet Şartlarının Kaybedilmesi Sorunu

Cüveynî'ye göre imâmet şartları kaybedildiğinde imâmın görevden alınması gündeme gelir. Bu konuda en önemli olan husus, imâmın din değiştirip mürted olması ve şeriatça haram kılınan şeyleri yapıp farz kılınan şeyleri terk ederek fâsık olmasıdır. İmâm dinden çıktığında imameti düşer. Yeniden Müslüman olduğunda ise görevi iade edilmez. Ancak yeniden ihtiyâr/seçim yoluyla seçilirse imâm olabilir (Cüveynî, 1997:123). Fâsıkın imâmeti konusunda sert tenkîtlere bulunan Cüveynî, başlangıçta takvâ ve vera/günahtan sakınma sahibi olduğundan dolayı imam seçilen bir kimsenin imâm olduktan sonra fâsık olması halinde imâmetten düşüp düşmediği, görevden alınıp alınmayacağı konusunda kesin bir karar vermemekte, dolayısıyla onun görevden alınması görüşünü net olarak açıklamamaktadır (Cüveynî, 1997:126-134). Cüveynî'nin yaptığı açıklamaların özünün şu olduğu söylenebilir: "İmâmete engel olacak şekilde bir değişiklik olursa, imâm hal'edilir." (Cüveynî, 1997:123-126). Buna göre cünun (Cüveynî, 1997:123-128), esirlik (Cüveynî, 1997:133-135), azalarda sakatlığın meydana gelmesi (Cüveynî, 1997:136) gibi durumların hepsinde "maniiyyet (imâmet görevini engelleme)" kuralına göre hüküm verilecektir (Cüveynî, 1997:133-134).

Cüveynî'nin fasıkın imâmetinin düşürülmesi ve halk veyahut devlet içerisinde etkili ve yetkili şahıslar/teşkilatlar tarafından hal'edilmesi konusunda "açık bir görüş" beyan etmemesinin sebebi, toplumun buna hazır olmaması olsa gerek. Bununla birlikte imamlık yapmaya engel bedenî hallerden bahsederken gayet açık bir şekilde "imametten düşer" hükmünü vermesinin sebebi de toplumsal şuurun buna müsait olmasıdır. Cüveynî'nin bu şekildeki bir üslubu kullanmasından hareketle onun laf aralarında fasıklığın da imâmeti engelleyici bir durum olduğunu ifade etmeye gayret ettiği söylenebilir.

Cüveynî'nin ele aldığı meseleler arasında dikkatimizi çeken önemli konulardan bir diğeri de imâmın hal'edilmesi konusunu işlerken "*itâatin düşmesi*/سقط الطاعة" hakkındaki açıklamalarıdır. Cüveynî'ye göre esirlik veya başka bir sebepten dolayı ümmetin imâma ait olan itâati düşerse, bu durumda iyi bir durum değerlendirmesi ve tefekkür yapmak gerekmektedir. Genel olarak *itâatin düşmesi* durumunda seçim heyetinin kararına müracaat etmek gerekir (Cüveynî, 1997:139). Seçim heyetinin uygun görmesi durumunda önce imâm azledilecek, sonra ikinci imâm atanacaktır(Cüveynî, 1997:140). Cüveynî burada "hal'/görevden alma" ile "*inhila'/istifa*" kavramlarına vurgu yapmaktadır. *Hal'*, yetkili kurum tarafından imâmın görevden azledilmesi, *inhila'* ise, gerekli şartlar tahakkuk ettiğinde imâmın bizzat kendisinin *istifâ* edip görevden ayrılmasıdır. Cüveynî, istifa kararının da imâm tarafından verilirken, ümmetin maslahatının gözetilerek fitne, fesat, kargaşa ve kavgaların önlenmesi ile ümmetin birlik ve beraberliğinin sağlanmasının gözetilmesi gerektiğini savunur. Ayrıca imâm istifâ etme kararı verdiği ve toplumun huzur ve emniyetini zedeleyecek bir durum meydana gelmediğinde istifâyı kabul etmenin daha uygun olacağını, onun *istifasını geri çekmesi* konusunda fazla ısrarcı olunmaması gerektiğini de belirtmektedir(Cüveynî, 1997:140-142).

Cüveynî bu konuda üç örnek vermektedir. Birinci örnekte Hz. Osmân (v.35/655)'in katli meselesini ele alarak onun devrinde meydana gelen ayaklanmanın "itaatin düşmesi" olarak sayılmayacağı belirtilmektedir. Zira onu azletmek isteyenler mu'teber/herkesçe kabul edilen bir grup değil, isyancı ve farklı kabilelerden toplanmış rezil ve sefih insanlardı. Bunların imâmı azletme yetkisi bulunmamaktadır. Azletme yetkisi ehl-i hal ve'l-akd'e aittir. İkinci örnekte ise Hz. Hasan (v. 49/670)'in halifelikten çekilerek Hz. Muâviye (v.60/680)'ye devretmesi konusu ele alınmaktadır. Buna göre Hz. Hasan İslâm ümmetinin maslahatını ve ümmetin birliğini, sulh ve selametini düşünerek bu kararı vermiştir. Bu da istifa hakkının meşru olduğuna delalet etmektedir. Üçüncü örnek de Hz. Ebu Bekir'in "Beni görevden alınız!" talebidir (Umrânî, 2001: 47; Akri, 1406, 1/29). Bu da sebepsiz yere ve kendiliğinden görevden ayrılmanın caiz olmadığını, ancak ümmetin maslahatı söz konusu olduğunda ayrılmanın gündeme geleceğini ifâde etmektedir (Cüveynî, 1997:139-142).

4.2. Gayr-ı Müslimlerin Yönetim İşlerinde Görevlendirilmesi Sorunu

Cüveynî, imâmın vezaret ve benzeri önemli konularda zımmî olan gayr-ı Müslimleri görevlendirebileceği görüşünden dolayı Maverdî'yi çok sert bir şekilde eleştirerek onun sadece mezheplerin görüşlerini aktardığını ve bu konularda orijinal fikirlere sahip olmadığını söylemektedir (Cüveynî, 1997:147, 155, 187). Cüveynî'ye göre Müslüman olmayan kişilerin idari işlerde görevlendirilmelerinin sakıncalı tarafı, onların din ve dünya işleri konusunda tam bir güvenilirlik vasfına sahip olmamasıdır. Bu konuda şöyle der: "Sözünde, amelinde ve tasarruflarında mevsuk/güvenilir olmayan, haberleri merdud/reddedilmiş olan, Müslümanlar hakkındaki şahitliği makbul olmayan birisine imâmet işinde nasıl güven duyulur? Bu adam nasıl olur da vezir olarak atanır ve imâmı temsilen sefir(elçi)lik konumuna oturtulur? Hâlbuki biz, din konusunda onun şerrinden emin olmadığımız gibi her konuda onun zararından endişe duymaktayız. Üstelik Kur'an ve sünnet nassları da kâfirlere dayanmayı, onlara güvenmeyi ve onların sırlarımıza muttali olmasını yasaklamıştır" (Cüveynî, 1997:155). Cüveynî, "*Kendinizden başkasını sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar sizlere zarar vermekten kaçınmazlar*" (Al-i İmran, 2/118). "*Yahûdîleri ve Hıristiyanları dostlar (veliler/yöneticiler) edinmeyin*" (Maide, 5/51) âyetlerinden hareket ederek bu görüşünü delillendirmeye çalışmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'den rivâyet edilen "Ben, müşriklerle içli dışlı olan Müslümanlardan beriyim. Her ikisinin ateşlerinden de emin olunamaz!" hadisine de dayanmaktadır (Beyhakî, 1991: 12/94; Şeybânî, 1991: 2/468). Aynı şekilde Hz. Ömer'in, kendisine hıristiyan bir kâtip tutan Ebu Musa el-Eş'arî (v.44/666)'yi çok sert bir şekilde kınamış olması, (Dîneverî, 1992: 1/18; Ali, Cevâd, 2001: 15/170), İmâm Şafii (v. 204/820)'nin de hâkimin tercümanının Müslüman olması şartını koşması, bu konuda İslâm hukukçuları arasında görüş farkının bulunmaması durumundan hareketle açıkça Müslüman olmayan kişilerin yüksek devlet makamlarında görevlendirilmesine karşı çıkar (Cüveynî, 1997:155-156).

Cüveynî'nin bu görüşünde içinde yaşadığı dönemin sosyal ve siyasal şartlarının tesirlerini görmek mümkündür. Hem nifak hareketleri, hem de batınlık ve benzeri hareketler,

İslâm toplumunun değişik kesimleri arasındaki güven duygusunun kaybına neden olmuştu. Nitekim Cüveynî'nin kendisi de Mu'tezilî vezir, Kundurî'nin o dönemdeki icraatlarının mağdurlarından ve sürgünlerinden olmuştur (Kara, 2009: 181).

4.3. Bid'at ve Hurafeler Karşısında İmâmın İtikadî ve Dinî Görevleri

Cüveynî, fakihlerin ve kelâmcıların halifenin vazifeleri ile ilgili olarak saydıkları hususlara ilaveten imâmın "dini ve itikadî açıdan da bazı görevlerinin bulunduğu" dikkat çeker (Cüveynî, 1997:172). Buna göre imâm dini korumak, şüphe sahibi olan ve din konusunda kuşkulu olan kişilerin şüphelerini gidermek, bu konudaki hüccet ve delilleri yaygınlaştırıp insanları ikna etmek, kâfir ve inkârcıları İslâm'a davet etmek, onları hak din olan İslâm'ı kabul etmeye çağırarak, dinin saf ve temiz inançlarını bid'at ve hurafelerden korumak, vatandaşların hevâ ve heveslerin peşine düşüp ahirette cezalı duruma düşmelerine engel olmak ve bu konuda onları bilgilendirip bilinçlendirmek, irtidat/dinden çıkma ve isyan/merkezi otoriteye başkaldırma olaylarının önüne geçmek ve bu konuda insanları ikna etme yollarına başvurmak, itikât konusundaki bidât ve dalâlete götüren inanışlar hususunda gereken çalışmaları yapmak, cemaati bir araya getiren namaz, cuma, bayram merasimleri, ezân, mescit gibi dinî şîârları ve kurumları gözetip yaygınlaştırmak, zekât ve benzeri ibadetlerin yerine getirilmesini sağlamak ile sorumludur (Cüveynî, 1997:170-183).

el-Giyâsî adlı eserin imâmların görevleri ile ilgili bölümü, son derece ayrıntılı ve önemlidir. İslâm kelâmcıları içerisinde bu konuyu müstakil bir bölüm halinde sistematik bir üslûpla ele alan müellifin Cüveynî olduğu kolaylıkla söylenebilir. Burada belirtilenlerden de anlaşıldığı gibi Cüveynî, imâmet makamını hem dünyevî hizmetler, hem de dinî görevlerle ilgili bir denetim ve yürütme mekanizması olarak kabul etmektedir. Ancak zamanla hilâfetin bu fonksiyonları körelmiş, sadece siyâsî ve idârî bir otorite mekanizması, daha doğrusu bir saltanat sistemine dönüşmüştür.

4.4. İmâmın Üst Düzey Görevli Ataması ve Yetki Devri Sorunu

Cüveynî, imâmın yönetici olarak atadığı görevlileri iki sınıfa ayırmaktadır. *Birinci sınıf*, imâmın tüm işlerde değil, vezirlik, kâdılık, müftülük, ordu komutanlığı, vâililik gibi belli bazı işlerde görevlendirdiği sınıftır. Cüveynî bu şekildeki görevlendirmeyi caiz görür (Cüveynî, 1997:152-153). Ancak burada "istiklâliyyet" yani "imâmın önüne geçilmemesi" ve imâmın "işlerin yönetimini onlara kaptırmaması", bir başka ifadeyle "imâmın önderliğinin aşılmaması" şartını koymaktadır. Aksi takdirde, onlar imâma değil, imâm onlara tabi olur ki, bu da ümmetin önderi olan imâmet makamına zarar vermektedir (Cüveynî, 1997:144-145). *İkinci sınıf* ise imâmın tüm işlerde kendi yerine geçecek ve yetkilerinin tümünü devrettiği yöneticilerdir. Bu da hayatında yerine geçecek yönetici, diğeri de öldükten sonra yerine geçecek yönetici olmak üzere ikiye ayrılır (Cüveynî, 1997:143).

İmâmın henüz hayatta iken kendi yerine imâmetle ilgili işleri havâle ederek, günümüz ifadesiyle göre "tüm yetkilerini devrederek" bir başkasının görevlendirmesi şeklindeki yönetim modelini Cüveynî caiz görmemektedir. Zira bu durumda imâm kendi görevlerini ihmal etmiş olduğu gibi onun yerine hükmeden kişi de imâmet makamını istismar ederek halka zulmedebilir. (Cüveynî, 1997:151-152).

Cüveynî'nin bu görüşünde dönemin Mu'tezilî vezirî el-Kundurî'nin Tuğrul Bey (v.445/1053)'in kendisine verdiği yetkiyi aşarak "bid'atçilere karşı tedbîr alma" adı altında Eş'arî ve diğer ehl-i sünnet mensubu âlimlere karşı Abbasî dönemindeki mihnenin bir benzerini uygulamasının etkisi olabilir (Kara, 2009: 240-260).

İmâmın ölümünden sonraki devlet başkanını belirlemesi durumu "veliyu'l-ahd" kavramı ile ifade edilmiştir (Bağdâdî, 1928: 277-278). Cüveynî devlet başkanının kendisinin ölümünden sonra iş başına gelecek imâmı seçmesi şeklindeki ahid işini caiz görür. Ona göre; İmâmın ölümünden sonra kendi yerine geçmek üzere görevlendirdiği kişi Müslümanların imâmı, İslâm'ın ve dinin koruyucusu, âlemlerin sığınağıdır. Veliyu'l-ahd şeklinde imâm atama işinin aslı, şeriat âlimlerinin icmasıdır. Zira Hz. Peygamberin halifesi Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'i veliyu'l-ahid olarak seçip kendisinden sonraki imâmet görevine atayınca sahabeden kimse bu konuda karşı çıkmadı ve reddini açığa vurmadı (Cüveynî, 1997:143-144).

Burada şunu belirtmek gerekir ki, halifeye kendisinden sonraki devlet başkanını seçebilme hakkını veren bu cevaz, seçilecek olan imâmın Müslümanların idâre işini ümmetin maslahatına göre yapacağına kanaat getirmesi ve kendisinden sonraki imamı öneren kişinin kendi akrabalarından birini "veyyu'l-ahd" olarak göstermemesi durumunda söz konusudur. Fakat imâm, kendi oğlunu veya babasını veliyyu'l-ahid olarak belirlediğinde, bunun dinî hükmü hakkında ihtilâf bulunmaktadır. Âlimlerden bir kısmı, bu işi şahitlik işine kıyâs ederek caiz olmadığını söylemişlerdir. Küçük ve basit bir işte, baba veya oğlun şahitliği kabul edilmezken, imâmet gibi ümmeti ilgilendiren bir konuda böyle bir tavır hiç kabul edilmez. Bazı âlimler ise, imâmet için gerekli şartları taşıması halinde böyle bir belirlemenin caiz olduğunu savunmuşlardır (Cüveynî, 1997:145-146). Cüveynî bu iki görüşü zikrettikten sonra kendi kanaatini şöyle açıklamaktadır: "*Bana göre, babanın oğlunu veliyyu'l-ahd olarak belirlemesi sahihtir*" (Cüveynî, 1997:146).

Cüveynî atama konusundaki görüşünü açıklarken, iki hususa dikkat çekmektedir. "Birincisi, bu konudaki icthatlar ve görüşler kat'î değil, zannîdir. İkincisi de İslâm tarihinde ilk dört halifeden sonra imâmet konusunda bir sapma ve inkıraz/sönme yaşanmış, bu işe bir takım şaibeler, yolsuzluklar ve haksızlıklar karıştırılmıştır. Bunun neticesinde imâmet Hz. Peygamber'den rivâyet edilen bir hadiste geçtiği gibi "ısırcı bir krallığa (melik el-adûd) dönüştürülmüştür" (Cüveynî, 1997:146).

Cüveynî'ye göre imam, vezâret, kadılık, vâililik gibi bazı işlerde görevlendirdiği şahısların tecrübeli olmasına (Cüveynî, 1997:157-158) ek olarak şu iki şarta da sahip olmasına dikkat etmelidir:

1. Güvenilir olmak,
2. Akıllı ve zeki olmak (Cüveynî, 1997:154-156).

İmâm, görevin gerektirdiği bu vasıfları taşıyanları atama hakkına sahiptir. Ancak bu şartları başlangıçta taşımayanların atanması caiz değildir. Göreve geldikten sonra ise gerekli şartları kaybedenlerin imâm tarafından azli her zaman caiz, bazı durumlarda ise vâciptir (Cüveynî, 1997:159). Ayrıca imâmlık görevinin tersine, söz konusu görevlerde kişinin köle olması, göreve atanmaya engel değildir (Cüveynî, 1997:155).

5. Ümmetin İmamsız Kalması Sorunu

Cüveynî'nin buraya kadar zikrettiği hükümler ve düşünceler, imâmet şartlarını taşıyan ve usulüne uygun bir şekilde ümmetin başına geçen halifelerin bulunması halindeki yaklaşımlardır. Ancak imâmet şartlarını taşıyan bir imâmın, fetvâ verecek müftî veya müctehidin bulunmaması durumunda Müslümanların işleri nasıl idare edilecek? (Cüveynî, 1997:243-292).

Cüveynî, "imâmetle ilgili umumî konuları" birinci rükünde, "asrın imâmdan hâli kalması" konusunu ikinci rükünde, "asrın müftî (müctehid)den hâli kalması" konusunu ise üçüncü rükünde işlemektedir (Cüveynî, 1997:293-307).⁵

Cüveynî, imamsız kalma durumunu üç şekilde sınıflandırmıştır. Bunlar;

- a. İmâmette şart olan vasıfların tamamen veya kısmen kalkması ve hepsini kendisinde taşıyan bir kişinin bulunmaması sebebiyle yönetimin yokluğu,
- b. Kuvvet ve zor kullanılarak ülkenin istilâ edilmesi ve işgale uğraması durumunda yönetimin yokluğu,
- c. Kendi imkânları ile veya başkalarının görevlendirmesi suretiyle de olsa asrın bir bütün olarak imâmdan yoksun olması durumu (Cüveynî, 1997:293-307).

5.1. İmâmet Şartlarını Taşıyacak Adayların Bulunmaması Durumu

Cüveynî'nin yönetimin soy ile ilgili olması konusunda şunları demektedir; "Daha önce de belirtildiği gibi, Kureyş kabilesine mensup olmak, imâmet makamı için şart koşulan ölçülerdendir. Şayet Kureyşli olup da diğer şartları taşımayan birisini gördüğümüzde, bu durumda onun yerine diğer şartları taşıyan ancak Kureyşli olmayan âlim, yeterli, takvalı

⁵ Cüveynî'nin ele aldığı "asrın müctehidden ve müftiden yoksun kalması" ve "bir asırda İslâmî ilimlerin kalkması ve İslâm Şeriatının bilinmemesi" konuları, daha çok fıkıh ve fıkıh usulü ilmiyle ilgili olduğu için değinilmemiştir. Bu konuda fazla bilgi için bkz (Cüveynî, 1997: 293-317, 369-371).

birisini görür ve onu tayin ederiz. O da İslâm ahkâmını herkese uygulayan meşru imâmımız olur. Çünkü imamette kureyşilik, Hz. Peygamber'in ait olduğu kavmin onurize edilmesi bağlamında bir şart olarak kabul edilmiştir. Yönetimin genel ilkeleri göz önüne alındığında, bu ilkeler sadece soya bağlanamayacak büyük bir öneme sahiptir" (Cüveynî, 1997:245).

Cüveynî bu cesûr adımı atarken, kureyşilik şartından vazgeçmiş değildir. Nitekim bir sonraki sayfada "...şayet daha sonra imâmette koşulan diğer şartları da taşıyan bir Kureyşli çıkarsa, bu durumda bakarız. Eğer önceki Kureyşî olmayan imâmı sorunsuz bir şekilde görevden alma imkânımız olursa onu düşürür ve imâmeti Kureyşli olana teslim ederiz. Yok eğer bir sıkıntı, kavga ve fitne çıkacaksa, önceki imâmın yönetimini kabul etmeye devam ederiz(Cüveynî, 1997:245). Burada imkân ve mecburiyet arasında dengeli bir tavır, daha doğrusu "fırsatçı bir hareket tarzı" ön görülmüştür. Cüveynî imkân bulunduğu imâmetin Kureyşliye teslim edilmesi görüşünün gerekçesini de şu şekilde açıklamaktadır: "*İmâmet makamı, nübüvvet şeceresine mensup olanların hakkıdır*" (Cüveynî, 1997:246). Hatta Cüveynî, nesep şartını "*mu'teber/itibar edilir ve müstened/sağlam bir kaynak olan icma ile sâbit bir şart*" olarak görmektedir O halde Kureyşlinin bulunmadığı zamanda atanan imâm, esas itibarıyla atanma şerefine nail olanın "nâibi/yardımcısı"dir. Buna göre, "asıl imâm" bulunduğu, "naib imâm" azledilir (Cüveynî, 1997:248).

Cüveynî imâmet şartları arasında ikinci önceliği "*ictihad*" şartına vermektedir. Ona göre bu şartı taşıyan birisi bulunmadığında, bu durumda da heybet, necdet, kifâyet ve istiklâliyet açısından en ileri derecede olup aynı zamanda "*verâ*" vasfını taşıyan kim varsa onu seçeriz. Zira bu şartları taşıyan bir imâm, dinin hükümlerini icra etme, şer'i hadleri uygulama, işleri düzen ve disiplin içinde yürütme ve ümmetin birliğini koruma açısından diğerlerinden daha öndedir. Cüveynî bu tavrın gerekçesini açıklarken de şöyle demektedir: "*İlim her ne kadar çok önemli bir şart ise de, âlim birisini bulmadığımızda, toplumun başıboş bırakılıp yoldan çıkmasına ve dağınık halde yaşamasına râzı olmak yerine, idâri açıdan yeterli ve toplumu sıkıntılardan uzak tutacak bir imâm tarafından yönetilmesi daha iyidir*" (Cüveynî, 1997:247). Şayet kifâyet ve diğer şartları taşıyıp takva sahibi olmayan biri varsa, bu durumda böyle bir kişiyi atama yoluna gitmeyiz. Zira bu şahsın hayrından çok şerri, faydasından çok zararı dokunur, diğer insanları günahlara sürükler, insanlar arasında işlediği kötü huylar açısından kötü örnek olur. Bu tavır ise imâmın atanma gerekçelerini ihlâl eden bir tavidir (Cüveynî, 1997:247). Ancak, böyle birisinin askerî yeteneği olur da düşman istilâsına uğranıldığında kendisinden istifâde edilmesi de mecburî bir hal alırsa, ya da fâsık bir adamın İslâm dinini, ümmeti ve vatanı koruma ve bu değerlere sahip çıkma konusunda samimi ve haris olduğu görülürse, bu durumda ne yapılacak? Cüveynî, bu muhtemel durumu da ele almakta ve netice olarak "*kerhen*" veya "*mecebûren*" de olsa (Cüveynî, 1997:248) böyle birisinin emîr olarak tayin edilebileceğini belirtmektedir. Zira "*fasık bir imâmın sebep olduğu tahribat ve şer her ne kadar kabul edilecek türden değilse de, işgal ve istilâ döneminde vatanın elden çıkması, hududun istila edilmesi ve ümmetin mağlup olması durumunda veya ümmetin başıboş bırakılması halinde karşılaşılabilecek kötülükler daha büyüktür*" (Cüveynî, 1997:247-248)

Cüveynî'nin buraya kadarki sözleri özetlendiğinde şu ortaya çıkmaktadır: Şartları taşıyan bir Kureyşli imâm olmadığında, âlim ve muttaki gayr-ı Kureyşî biri, âlim ve muttakı olmayan bir Kureyşli'ye tercih edilir. Âlim ve muttaki biri necdet ve kifâyet şartını taşımadığında, necdet ve kifâyet şartını taşıyan muttaki biri atanır. Zira ilim tek başına imâmet görevini yürütmeye yetmez. Necdet ve kifâyetli, aynı zamanda muttâki biri ise diğer âlimlerin öneri ve fetvâlarından her zaman istifâde edebilir. Ancak kâfi birisini bulamadığımızda ise, idâreci olarak atayacağımız kimseyi bulamaz bir duruma gelmişiz demektir. Bu durumda "*zamanın yöneticilerden yoksun olması*" durumu tahakkuk eder" (Cüveynî, 1997:249).

5.2. İstîla/Şevket ve İst'ila/Kuvvet Yoluyla İş Başına Geçme

Siyaset doğasının bir gereği olarak bazen imâmet şartlarını taşıyan veya taşımayan birileri güç ve kuvvet kullanarak iktidarı zorla elde ederek kendisini halîfe tayin edebilir. Bu şekilde iş başına gelenlerin yasal ve dinî meşruiyeti, daha önceki kelâmcılar tarafından da tartışılmış ve netice olarak Hz. Muâviye'nin bu şekilde iş başına gelmesi ve oğlu Yezid'i de bu şekilde iş başına getirmesi örnekleri delil gösterilerek meşru görülmüştür (Cüveynî, 1997:256). Genel itibarıyla Ehl-i Sünnet'in zaruret halinde meşru gördüğü, hile ve güç kullanarak iktidarı

ele geçirmeyi (Ferrâ, 2000: 28-219) Şia, Haricîyye ve Mute'zile'den bazı gruplar kabul etmemişlerdir. Daha önceki ulemâ tarafından "müteğallibe", "mütekahhire" (Gümüsoğlu, 2011:223-224) gibi isimlerle anılan bu usûlü Cüveynî yeniden adlandırır ve "müstevlî", "istilâ", "isti'la" gibi kelimelerle ifâde etmeye çalışır (Cüveynî, 1997:250).

Cüveynî güç ve kuvvet kullanarak iktidara gelen şahsı; "İstîlâ ve isti'lâ yoluyla nasb edilmesi sahih olan biri değilken herhangi bir nasb olmaksızın istibdad yoluyla iş başına gelen kişi" şeklinde tanımlar (Cüveynî, 1997:250). Cüveynî'ye göre böyle bir kişi sayısal gücüyle ve maddi kuvvetiyle iş başına gelip insanları kendisine itâat etmeye çağırırsa, bu durumda söz söyleyebilmek için konuyu üç kısımda ele almak gerekmektedir:

a. İş başına gelen şahsın, sayısal ve nitelik açısından tüm şartlarını taşıyarak imamet görevine layık biri olması durumu: İmâmet makamı için gerekli olan şartları taşıyan bir kimse, zor kullanarak iş başına gelirse; aynı zamanda destekçileri ve yardımcılarının çokluğu nedeniyle sayısal üstünlüğü elinde bulundurduğundan yönetimden indirilemeyecek derecede güçlü ise, bu durumda iki hal söz konusu olabilir. Birincisi, zamanın seçim heyeti üyesi olmaya ehil kişilerden yoksun olması hali, ikincisi de söz konusu zamanda seçim heyeti üyesi olabilecek şahısların bulunması hali. Birinci durumda, güç kullanarak iş başına gelen ve başarılı olan, halkı itâate çağırın ve kendisi de imâmet şartlarını taşıyan şahsa itâat edilir. Bu vasıftaki biri meşru imâm olur. Zira burada başka bir çare bulunmamaktadır ve bu vasıflara sahip birinin iş başında olması ümmetin maslahatıdır (Cüveynî, 1997:250-251). İkinci durumda ise, seçim heyeti üyesi olmaya layık kişiler olmasına rağmen, bunların yetkisi elinden alınmış ve onlar aşılarak zorla iş başına geçilmiş olur. Bu durumda ise iki ihtimal söz konusudur: Birinci ihtimalde seçim heyeti üyesi olmaya layık olanlara imâmeti kabul etme ve itâat etme talebi arz edilmiş ancak onlar böyle bir talebi reddetmişlerdir. Bu durumda imâmete uygun olan şahsa itâat edilmeye yönelik davet yapılır; insanların da imâmeti hak eden bu kişiye itâat etmesi, ona yardım etmesi ve zaman kaybına fırsat vermeden onu iş başına getirmek üzere gerekli işlere girişmesi gerekir (Cüveynî, 1997:251). İkinci ihtimalde ise, seçim heyeti üyesi olmaya layık şahıslar, zorla iş başına gelen şahsın davetine olumlu karşılık vermişlerdir. Bu durumda âlimlerin ihtilâflı olduğunu söyleyen Cüveynî, herhangi bir akde ve seçime gerek duymadan söz konusu şahsın meşru imâm olduğu ve ona itâat etmenin gerekli olduğu düşüncesindedir (Cüveynî, 1997:252).

Cüveynî bu görüşüne gerekçe olarak ümmetin maslahatını, sağlanmış olan bir birliğin bozulmaması gerektiğini, kuvvet ve kudreti olup da toplumda iş başına gelen şahsa itâat edilmediği takdirde ortaya çıkacak kavga ve karışıklığın daha büyük felaketlere ve zararlara neden olacağını göstermektedir (Cüveynî, 1997:252). Ayrıca meşru bir imâmın halkın destek ve itâatini kaybetmesi durumunda aynen esir düşmüş bir imâm mertebesine inerek halledilmesinin gündeme gelişi gibi, usûl dışı iş başına gelip de halkın itaatini ve desteğini alan bir imamın görevden alınması durumunda "itâat" ve "kâbul" seçeneklerinin masada bulundurulması gerekir (Cüveynî, 1997:253-254).

b. Söz konusu sıfatları tamamıyla değil de bir kısmını taşıması durumu: İmâmet makamını kuvvetle eline geçiren bu şahıs, şayet gerekli şartların tamamını değil de bir kısmını taşıyorsa, bu durumda seçim heyetinin rızâsına bakılır. Şayet imâmı tayin etme yetkisi bulunan bu heyet, söz konusu şahsın imâmetini kabul ederse, meşru imâm olur ve icraatları geçerli sayılır (Cüveynî, 1997:257-261). Yok eğer seçim heyetinin rızâ ve kabûlü olmaksızın kendi başına iş başına gelmişse, bu durumda halkın başkasını iş başına getirme imkanı olmadığından dolayı ona itâat etmesi, bu şekilde iş başına gelen şahsında ümmetin ve İslâm'ın maslahatlarını gözetmesi gerekmektedir. Böylece İslâm beldesinde münazaa, kavga, tartışma, ayrılma, fitne ve fesat yolları kapatılmış olur. Müslümanlar da imâmet şartlarını taşıyanların olmadığı ve usûlüne göre bir imâmet akdinin yapılmadığı bir dönemde başsız ve koruyucusuz kalmaktan kurtulmuş olur (Cüveynî, 1997:262). Bu takdirde Müslümanların canları, malları ve namusları muhafaza edilmiş olur. Ayrıca İslâm diyârı ve Müslümanlar kafir, münafık ve zındıklardan canlarına, mallarına ve namuslarına kasteden düşmanlarının şerlerinden ve hücumlarından korunmuş olur (Cüveynî, 1997:263-266).

Cüveynî bu konuda Alparslan (v. 465/1072)⁶ örneğini vermektedir. Alparslan örneğini iki açıdan değerlendirerek Müslümanların ona itâat etmelerinin ne kadar isabetli bir karar olduğunu ispat etmektedir. Buna göre Alparslan, Müslümanların desteğini alarak küçük bir grupla Bizans kralına karşı kahramanca savaştı, onu yendi ve böylece Abbâsî Halifesi ile birlikte Müslümanların ve İslâm diyarının kurtulmasını, mescit ve camilerde ezanın okunuşunun ve namazın kılınışının devam etmesini, medreselerde ve dinî kurumlarda dinî ilimlerin okutulup çok değerli kitapların korunmasını, İslâm devletinin ve memleketlerinin huzur ve emniyet içerisinde kalmasını sağlamıştır. Öte yandan şayet Müslümanlar Alparslan'a destek vermeseydi ve Bizans kralı galip gelseydi bu durumda da İslâm memleketlerinin her tarafında haçların dalgalanacağını, her tarafta kiliselerin kurulmuş, camilerin ve medreselerin yıkılmış, Müslümanların can, mal ve namuslarının çiğnenmiş, ezan, namaz ve cemaatlerin yok olmuş, Müslümanların kılıç, mızrak ve oklarla parçalanarak öldürülmüş olacağını, kısaca çok büyük felaketlerin yaşanabileceğini belirtmektedir (Cüveynî, 1997:268-269).

c. Umerânın ictihad ve ilmi kifâyetten, ulemânın da şevket ve necdetten yoksun olduğu bir dönemde imâmetin durumu:Cüveynî, imâmet şartını taşıyan birisi bulunduğu takdirde, ümmetin başsız kalması durumunda bu göreve talip olmasının kendisine farz-ı ayn⁷ haline dönüştüğünü savunmaktadır. Fıkıh ilminde nasıl ki yerine getirecek başkalarının bulunmaması sebebiyle bazı farzlar toplum içinde işin uzmanı olan belirli kişilere taalluk ve taayyun ediyorsa, imâmette de şartları taşıyan birisinin imâmet davasında bulunması ve bu konuda imâmet makamına gelip din ve dünya işlerini yürütmek üzere cihâd etmesi gerekmektedir. Şayet bu konuda tembellik ve gevşeklik yaparsa, Allah'a karşı isyân etmiş, günah işlemiş ve azabı hak etmiş olur (Cüveynî, 1997:272-279).

Cüveynî'nin bu görüşü, imâmet şartlarını taşıyan birisinin bulunup herhangi bir nasbın yapılmadığı ve ümmetin bu sebeple başsız kaldığı bir durumla ilgilidir. Zira ümmetin işlerinin düzgün gittiği ve imâmet sorununun bulunmadığı, seçim heyeti tarafından atama ve onay yapıldığı zaman, seçilen ve atanan şahıs imâmdır. Atanmış ve seçilmiş olan imâm varken şartlarını taşısa bile bir başkasının imâmet davasını gütme hakkı ise bulunmamaktadır (Cüveynî, 1997:279).

Cüveynî, imâmet krizinin söz konusu olduğu diğer bir durumu da şöyle demektedir: "Şayet bir yerde Müslümanların başında olup onları idâre eden ve İslâm topraklarını koruyup Müslümanların güven içerisinde yaşamasını sağlayan, halîfenin dinî ve dünyevî görevlerini yerine getiren bir idâreci varsa, bu durumda onun yönetimi kabul edilmelidir. Atadığı kâdı, müftî ve vâlilerin hükmü geçerlidir, onun emriyle yürütülen icaatlar ve uygulamalar meşrudur. Böyle bir yönetici bulunduğu takdirde, ona karşı isyân edenler, emirlerine itâat etmeyenler günahkâr olurlar. Zira şayet biz onların kazaî hükümlerini reddeder, hükümlerini geçersiz sayarsak, bu durumda Müslümanların işleri bozulur ve dinin temel ilkeleri ihlâl edilir. Bağlıların (azgınlara), âsîlerin (isyankârlara) ve zâlimlerin hüküm sürmelerine fırsat verilmiş olur. Böyle bir durumdaysa imâmın bulunmadığı bir dönemde İslâm'ın maslahatını gözeten ve Müslümanlara hizmet eden vâli ve vezirlerin hükümlerini geçerli sayıp onların yönetimini meşru kabul etmek daha isabetlidir (Cüveynî, 1997:282-284).

Cüveynî, bu tür çalkantılı dönemlerde ulemâ ile umerâ arasında bir işbölümü yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Zira bu dönemin yöneticilerinde kuvvet vardır ama ictihad ve ilmi yeterlilik yoktur. Ulemâda ise ictihad ve ilmi yeterlilik var ancak kuvvet, yani fetvâlarını uygulatabilecek güçleri yoktur. O halde yönetici kesim, din ve dünya işlerinde âlimlerle görüşmeli, onlara müracaat etmelidirler. Çünkü âlimler, Cüveynî'nin ifâdesiyle "*ahkâmın önderleri, İslâm'ın alametleri, nübüvvetin mirasçıları, ümmetin liderleri, milletin efendileri, hidayetin anahtarları, karanlık yerlerin de çaralarıdır*". Bu açıdan onlar, bu işin hakiki sahipleridirler.

⁶Sultan Alparslan Malazgirt'i fethederek Anadolu'nun kapısını Türklere açan ünlü Selçuklu sultanıdır. Amcası Tuğrul Bey'in vefatından sonra 1063'te devletin başına geçip 1064 yılında Anadolu sınırlarına gelmiş, 1071'de Malazgirt'te büyük bir zafere imza atmıştır. Hicrî 1072 yılında Bâtınîlik mezhebine mensup bir fedâî tarafından şehid edilmiştir. (Cevdet Paşa, tsz: 2/767-772; Şeker, 2007: 28-55; Üremiş, 2005: 14-22).

⁷Farz-ı ayn, İslâmî ilimlerden Fıkıh ilmi ile ilgili bir kavram olup, mükellef olan şahısların her birisi üzerine ayrı ayrı farz olmayıp toplumun tümüne farz olan ve toplum bireylerinden biri veya bir kaç tarafından eda edildiğinden diğerlerinden mükellefiyeti kaldıran farz çeşididir. (Ebu Zehra, 1986: 37-38; Zeydan, 1982: 56-58; Şaban, 1996: 242).

Yöneticiler ise resmî merâsimleri icrâ etmek, idârî işleri yürütmek, emirlerin yerine getirilmesini sağlamak, yasakları işlemekten men' etmek, yani devlet işlerini yürütmekle görevlidirler. Şayet iş başında olan yönetici müctehid ise emir ve kararlarında kendisine uyulur, o ise kimseye uymaz. Yani müctehid devlet başkanı başkasına uymaz. Yok eğer zamanın sultânı müctehid değilse, kendilerine uyulanlar âlimlerdir, iktidar sahipleri de onların gücü ve kuvveti olurlar (Cüveynî, 1997:285).

Cüveynî'nin konuya yaklaşımından zarûret ve maslahattan dolayı imâmet şartlarından bazılarının aranmayabileceğine sıcak baktığı anlaşılmaktadır. Zira şartları tamamen veya kısmen taşıyan idâreciler bulunmuyor diye İslâm toplumunu ve ümmeti tamamen başsız bırakmak, imâmetin maksatları ve ümmetin maslahatı açısından mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında Cüveynî'nin hilâfet ve siyâset konusunda realist, pragmatist ve biraz da konjoktürel bir bakış açısı geliştirdiği söylenebilir.

5.3. Zamanın Herhangi Bir Yöneticiden Yoksun Olması Durumu

Cüveynî, halkın idâresiz ve yöneticisiz kaldığı bir dönemde Müslümanların nasıl davranması gerektiğini ele alırken, öncelikle böyle bir durumun tasvir edilmesinin zor olduğunu ifade etmektedir. Çünkü insanların yaşadığı her yerde mutlaka siyâsetle uğraşanların olması doğal bir gerçektir (Cüveynî, 1997: 289; Öztekin, 2007: 10). Cüveynî, İslâm hukukundaki bazı akitlerle ilgili fikhî ihtilâfları da özetle mukayese ederek netice olarak şu görüşleri ileri sürer:

a. Edeb, insanların tek başına hareket etmesine müsaade etmez. Bu sebeple toplumda müracaat edilecek şahıslar ve kesimler her zaman bulunur. Bunlar da toplumu müdafaa edecek ve onları koruyacak "necdet ve kifayet sahibi olan taifelerdir" yani güç ve kudret sahibi kesimlerdir (Cüveynî, 1997: 289).

b. Bu şekildeki taifeler ve kesimler yoksa, toplum fertlerinin tek başına hareket etmesine cevaz verilmesinin imkansız olması nedeniyle toplumda sözü geçen, ileri görüşlü ve toplumca değer verilen şahıslara müracaat edilmesi gerekmektedir.

c. Toplumda söz sahibi olmaya en layık şahıslar ise âlimlerdir. Nitekim fıkıh kitaplarında münâkaha/evlilik hukuku, muâmelât/insan ilişkileri ve ekonomiyle ilgili konu başlıklarında olduğu gibi birçok konuda sultânın bulunmaması durumunda âlimlere mürâcaat edilmesi gerekir. Buna göre âlimler, sultânın olmadığı bir durumda sultânın yürüttüğü şer'i işleri uygulama yetkisine sahip olurlar (Cüveynî, 1997: 290-292). Çünkü toplum necdet/güç ve kuvvet, istiklâliyet/bağımsız karar alabilme, kifâyet/yöneticilik yeterliliklerine olgun bir şekilde sahip olma ve dirâyet/zekâ ve cesaret sahibi olma niteliklerini taşıyan bir yöneticiden yoksun kaldığında işler âlimlere havâle edilmiş olur. Halkın bütün kesimlerinin âlimlere mürâcaat etmeleri gerekir. (Cüveynî, 1997: 291). Çünkü tabakaları farklı da olsa insanların, âlimlerinin görüşlerine mürâcaat etmeleri, her türlü işte onların tavsiyelerine uymaları gerekmektedir. Şayet böyle yaparlarsa, doğru yola ulaşmış olurlar (Cüveynî, 1997: 291).

Cüveynî sözüne uyulacak âlimleri derecelendirerek şöyle der: "Önce toplumun etrafında birleştiği âlimin, böyle bir âlim yoksa her beldenin kendi âliminin, bir beldede birden fazla âlim varsa onların arasında ilmî yeterlilik açısından en âliminin, bu bilinmediği takdirde toplumun onlar içerisinde seçip üzerinde ittifak ettiği âlimin, münâzaa ve münâkaşanın artması nedeniyle onlardan birinin seçilmesinin imkânsız olduğu durumda ise kur'a sonucu adı çıkacak bir âlimin belirlenerek onun görüşüne müracaat edilmesi gerekir" (Cüveynî, 1997: 291).

6. Cüveynî'nin İslâm Siyâset Teorisine Katkısı

Burada Cüveynî'nin klasik hilâfet ve imâmet teorisi üzerinden hareket ederek yaptığı açılımların İslâmî siyâset teorisine yaptığı katkıyı da kısa bir şekilde belirtmek gerekmektedir. Cüveynî'nin yaşadığı çağın sosyal ve siyasal koşulları göz önünde bulundurulduğunda o günkü halifelğin, İslâm birliğinin ve ümmetin varlığının sembolik bir ifâdesi olmaktan başka bir işlevinin kalmadığı; siyâsette, askeriyede, yönetimde ve toplumda yürütme gücünü yitirmiş temsili bir makamdan ibâret olduğu görülmektedir. Bu da Cüveynî'yi İslâm toplumunun siyâsî sorunları hakkında düşünmeye sevk etmiştir. Böyle bir durumda Cüveynî, İslâm halifesinin, başkasının güdümünde kalarak beyler ve sultânların gölgesinde yaşamasına, yani hilâfette "manda sistemine" razı olmamıştır. Bu sebeple devlet başkanlığının bir kriz makamına

dönüştüğü söz konusu dönemde halifelik makamının ümmetin yönetim işinde daha etkin olması, temsil kabiliyetinin yükselmesi, siyâsî bir otorite olarak halk nezdinde müeyyide gücüne sahip bir makbuliyetinin olması, ayrıca karşı karşıya kaldığı tikanıklıktan kurtarılması için fikir yürütmüştür. İşte el-Giyâsî adlı eseri böyle bir çabanın meyvesidir. Burada önemli bir tespiti varmaktayız: Cüveynî, kendi devrinin siyâsî düşünceleri arasında daha mu'tedil ve sosyal hayat açısından daha tutarlı bir görüş ileri sürmüştür. Çünkü kendisinden önceki ulema, içinde yaşadıkları toplumun sosyal, siyasal, ekonomik, dinî ve coğrafik şartlarını göz önünde bulundurarak siyasal yönetim biçimini tasarlama çabasından çok, yukarıda da belirtildiği gibi geçmiş idârî uygulamaların bir kısmını esas alarak devlet başkanını o çerçevede seçmenin ve toplumun idaresinde geçmiş uygulamalar ekseninde hüküm ve kararları tespit etmenin gayretini gösteriyorlardı. Ulemanın bu tavrı zamanla İslâm toplumunun birçok konuda sıkışmasına ve yaşanan asrın gerisinde ağır aksak yürümesine neden olmaktaydı. Bir diğer açıdan bakıldığında, yöneticilerin tavırlarının da pek iç açısı olmadığı görülmektedir. Çünkü o dönemin idarecileri de toplumun sorunlarını çözmekten çok hanedanın veyahut kendi şahsının karşı karşıya kaldığı sorunları çözmeye çalışıyorlardı. Dâhildeki karışıklıklar ile hariçten gelen saldırılar karşısında ümmetin maslahatını, ülkenin birliğini, devletin ve milletin bekasını sağlayacak tedbirlerde bulunma güç ve kudretinden yoksun kalmışlardır. Bu da zamanla beylik ve sultanlık sisteminin yerleşmesine, farklı bölgelerde farklı otoritelerin kurulmasına neden olmaktaydı. İşte bu durum, Cüveynî'nin konuyu bilimsel açıdan tahlil etmesine sebep oldu. Cüveynî de konuyu ele alırken kendisinden önceki âlimlerin vakiya uygun olmayan tartışmalarından sarf-ı nazar ederek çağın sosyal ve siyasal realitelerine uygun çözüm önerilerinde bulundu. Bu çerçevede kureyşlilik şartını hafifletmek, halife dışındaki otoriter beyliklerin uygulamalarının kanuniliğini savunmak, halifenin yokluğu durumunda halifeye ait görev ve yetkilerin ulema tarafından kullanılmasını önermek gibi yeni tekliflerde bulundu. Böylece geleneksel Sünnî hilâfet anlayışını yeniden sorgulayarak ümmetin sorunlarını çözmeye adına âlimlerin önünü açtı. Bu da aslında kriz dönemine girmiş bir toplumun geleceği için büyük bir katkıdır.

7. Sonuç

Buraya kadar belirtilenlerden de anlaşıldığı gibi Cüveynî, İslâm siyaset düşüncesinin en önemli teorisyenlerinden birisi olarak kendisinden önceki kelâmcılardan farklı bir şekilde İslâm ümmetinin mazideki uygulamasından çok müstakbel gidişatı hakkında fikir yürütmüştür. Kendisinden önceki kelâmcılar ve fıkıhçılar, imâmet konusunda daha çok geçmiş uygulamalardan hareketle hüküm ve görüş tespit etme yolunu seçerken, Cüveynî, geçmişin muhasebesini de yaparak geleceğin muhtemel siyâsî ve idârî krizlerini düşünebilme becerisini göstermiştir. Bu çerçevede hareket ederek ümmetin halifesiz kalması veyahut hilâfet şartlarını taşımayan yöneticiler tarafından idare edilişi, İslâm toplumunun siyâsî otoritesini kaybetmesi gibi durumlar karşısında neler yapılması gerektiğine dair görüşler ileri sürmüştür. Cüveynî'nin bu tür görüşleri, yaşadığı devrin siyâsî durumu ile karşılaştırıldığı zaman, dikkat çekici gerçekler ortaya çıkarmaktadır. Öncelikle Kureyşli halifenin olmaması durumunda imâmetin maksatlarını yerine getirecek başka birisinin diğer şartları taşımak suretiyle işbaşına gelebileceğini söylemesi, imâmette kifâyet ve istiklâliyetten bahsetmesi, bunların yanı sıra İslâm ümmetinin maslahatlarını gözetken ve bu açıdan faydalı olan sultânların meşruiyetini savunması, ayrıca kitaplarında zamanın Abbâsî halifesinden bahsetmek yerine Alparslan gibi sultânları ve Nizamulmülk gibi devlet adamlarını övmesi ve onları İslâm'ın ve Müslümanların hâmisî, koruyucusu ve kurtarıcısı olarak göstermesi, hem ulema, hem de umer□ karşısında büyük bir cesaret örneği olduğu gibi, aynı zamanda halkın yönetiminde yetersiz kalan bir hilafet sisteminin yürürlükte olduğu sorunlu dönemde yapılmış son derece önemli ve cesur açıklamalardır.

Cüveynî'nin imamet konusunu ele alış biçiminden, tarihsel verileri mukayese edişinden şu sonuçlara varılabilir. Öncelikli olarak Kur'an ve Sünnett'e geçen adalet, şûrâ, merhamet, cihad, tebliğ gibi genel ilkeler ile Hz. Peygamber ve sahabe devrinde uygulanmış bulunan bazı özel durumlar hariç tutulursa, İslâmî düşüncenin her devirde uygulanması zorunlu olan sınırları net bir biçimde belirlenmiş bir yönetim tarzının bulunduğu söylenemez.

O halde sınırları belirlenmiş bir yönetim tarzı yerine yaşanan zamanın sorunlarını İslâmî kurallar çerçevesinde çözümleyecek, insanları bu çerçevede yönetmenin önünü açacak farklı tarzlar mümkündür. İşte Cüveynî'nin "Gıyâsu'l-Ümem" adlı eserinde tespit edebildiğimiz bu görüşe göre burada esas olan, devrin şartları göz önünde bulundurularak toplumların mutlak surette bir yönetime sahip olmaları gerektiğidir. Yönetim şeklinin ne olacağı ve yöneticilerin hangi yöntemlerle seçileceği ise ikinci sırada gelmektedir. Bu bağlamda eski geleneksel yönetim anlayışının gerekli kıldığı Kureyşî bir imamın bulunmaması, yönetim erkinin krizle karşılaşması durumunda yapılacak olan şey, toplumu adil ve şerî ilkelere göre yönetecek bir idarecinin hangi millet ve sınıftan olursa olsun, imamete hak sahibi olduğuna karar vermek ve onu bir an önce ümmetin başına geçirmektir.

Cüveynî'nin imamet bağlamında ikinci önemli tespiti ise yöneticilerin hangi yöntemle seçilirse seçilsin yönetim gücünü elinde bulunduracak bir güce sahip olmaması durumunda iktidarın uzun süreli olamayacağıdır. Bundan dolayı iktidar sahiplerinin yönetimlerini devam ettirebilmek için ilmi, askeri ve ekonomik her türlü kaynakları kullanarak insanları yönetime bağlı olmaları konusunda bilinçlendirmesi gerektiğidir. Yönetimin uzun süreli olması için de halkın kabulünü barındırması gerekmektedir. Bu ise yöneticilerin yöneticilik yeterliliklerini taşıması, ayrıca takva ve vera sahibi olmasını gerekli kılmaktadır. Aksi takdirde diğer şartları taşımakla birlikte vera ve takva sahibi olmayan yöneticiler toplumda itibar kazanmadıkları için, onların temsil ettikleri yönetim de etkisiz ve müeyyidesiz kalacaktır. Bu durumda da iktidara yeni alternatif güçlerin talip olması durumu söz konusu olacaktır. Cüveynî'nin böyle bir durumda alternatif güç olarak gösterdiği kesim ise, "ulemâ"dır. Ona göre "umerâ"nın yetersiz kaldığı yerde "ulema" yönetimi eline almalıdır. Bu açıdan bakıldığında Cüveynî'nin başkanlık krizinin çözümü konusunda ileri sürdüğü "ulemânın idâresi" şeklindeki görüşünün çağımızdaki "teknokrat hükümetleri" yöntemine benzediği söylenebilir.

İmâmın olmadığı dönemdeki hukuksal ve idârî sorunların çözümünü esas alan Cüveynî, el-Gıyâsî'de aslında zamanın Abbâsî halifesinin ümmeti temsil etmekte yetersiz olduğunu, bu nedenle Melikşah'ın veya Nizâmülmülk'ün gerçek otoriter sultan olarak ictihad ve Kureyşlilik şartını geri plana atıp İslâm ümmetinin iyiliği ve kurtuluşu için bir hamle yapmasını söylüyor gibiydi. Bunun ilmi ifadesini de "ictihad" ve "kureyşilik" şartları yerine "kifayet", "necdet" ve "istiklaliyet" şartlarını koşmakla beyan ediyordu. Bu ise, halifeyi değil, halifenin emri altındaki bir sultanı göreve davet eden bir söylem olup söylenen zamanın koşullarına göre büyük bir ifade idi. İşte Cüveynî'nin "kurtuluş projesi" olarak sunduğu "Gıyâsu'l-Ümem fi İltiyâsî'z-Zülem" ifadesinin gerçek anlamı bu olsa gerek!

Cüveynî'nin bu çözüm önerisi aynı zamanda Sünnî hilâfet anlayışının zayıf noktalarından birisi olan "zalim hükümdara karşı isyan etmeme" prensibinin revizyonu anlamına gelmektedir. Zira Sünnî anlayışın bu tavrı, İslam ümmetinin asırlar boyunca zalim iktidarlar tarafından yönetilmesine, İslâm'ın adalet, meşveret, hak-hukuk anlayışına aykırı hareket eden diktatörlerin İslâm adına ümmeti idare etmesine vesile kılınmıştır. Sünnî âlimler, halkın isyan ettiği takdirde yönetimi devirme gücüne sahip olmadıklarından daha çok zarara uğraması endişesinden dolayı zalime ve zulme karşı "kalben nefret" çözümünden başka bir çözüm yolu önermemişlerdi. Cüveynî ise yetersiz veya zalim idareyi devirme işini halka değil, güçlü ve otoriter sultanlara ve ulema tabakasına havale etmektedir. İşte bu öneri, bu açıdan Sünnî siyâset anlayışının paradigmalarından birini revizyone etme çabası olarak değerlendirilebilir.

Son tahlilde Cüveynî'nin görüşleri bağlamında genel bir değerlendirme yapıldığında siyasetin bir güçler dengesi olduğu, onun dinî referanslarla birlikte, bireysel ve toplumsal birçok değişkenin de göz önünde bulundurularak ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

AKOĞLU, Muharrem. (2006), *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, İz Yayınları, İstanbul.

AKRÎ, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed. (1406), *Şuzurâtu'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb*, Tahk. Abdulkadir el-Arnawûd-Mahmûd el-Arnawûd, Dâru İbn Kesir, Dimaşk.

ALGÜL, Hüseyin. (1987), *İslâm Tarihi*, Gonca Yay., İstanbul.

ALÎ, Cevâd. (2001), *el-Mufasssal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dâru's-Sâkî, Riyâd.

- BAĞDADÎ, Abdulkahîr. (1928), *Kitâbu Usûli'd-Dîn*, İstanbul.
- BÂKILLÂNÎ, Ebu Bekir Muhammed b. Et-Tayyib. (2005), *Temhîdu'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil*, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut.
- BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin. (1991), *Ma'rifetu's-Sünen ve'l-Asâr*, Tahk. Abdulmuti Emâm Kal'acî, Dâru Kuteybe, Dimeşk.
- CEVDET PAŞA, Ahmed. (tsz.), *Kıyas-ı Enbiya ve Tenvîrihu'l-Hulefa*, Sad.Metin Muhsin Bozkurt, Merve Yay., İstanbul.
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammad. (2008), *Mu'cemu's-Sihah*, Tahk. Halil Mahmûd Şeyhâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- CÜVEYNÎ, Ebu'l-Maâlî Abdulmelik b. Abdillâh. (1997), *Gıyâsu'l-Umem fi İltiyâsi'z-Zulem*, Tahk. Halil el-Mansur, Dâru'l-Kutub el İlmiyye, Beyrut.
- CÜVEYNÎ, Ebu'l-Maali Abdulmelik b. Abdillâh b. Yusuf. (1987), *Lumeu'l-Edille fi Kavâidi Akâidi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa*, Tahk. Abdulazîz İzzeddin es-Seyrevân, Dâru Lubnân, Beyrut.
- CÜVEYNÎ, Ebu'l-Maali Abdulmelik b. Abdillâh b. Yusuf. (1995), *Kitâbu'l-İrşad İla Kavâti'l-Edilleti fi Usuli'd-Din*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- ÇULCU, Murat. (2004), *Osmanlı'da Çağdaşlaşma Taassup Çatışması*, Erciyaş Yay., İstanbul.
- DÎNEVERÎ, İbn Kuteybe. (1992), *Uyûnu'l-Ahbâr*, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Kâhire.
- EBU ZEHRA, Muhammed. (1986), *İslam Hukuku Metodolojisi*, terc. Abdulkadir Şener, Fecr Yayınları, Ankara.
- FERRÂ, Ebu Ya'la Muhammed b. Hüseyin. (2000), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Tahk. Muhammed Hamid el-Feykî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- GÜMÜŞOĞLU, Hasan. (2011), *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*, Kayıhan Yay., İstanbul.
- HARBÎ, Muhammed b. Ali Osmân. (1986), *"Ebu'l-Maâlî el-Cüveynî ve Eseruhu fi İlmi'l-Kelâm*, Alemu'l-Kutub, Beyrut.
- HUMEYNÎ, Ayetullâh Ruhullah Musavî. (1991), *İslâm'da Devlet*, Terc. Hüseyin Hatemi, Objektif Yay., İstanbul.
- HUMEYNÎ, Ayetullâh. (1991), *İslâm'da Devlet*, Terc. Hüseyin Hatemi, Objektif Yay., İstanbul.
- İBN KAYYİM el-Cevziyye, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr. (tsz.), *et-Turuku'l-Hukmiyye fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*, Tahk: Muhammed Muhyuddin Abdilhamîd, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- KAHRAMAN, Mehmet. (2011), *"Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesi ve Cumhurbaşkanlığı Seçim Kanunu"*, SÜİİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Konya.
- KARA, Seyfullah. (2009), *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, İz Yay., İstanbul.
- MACÎT, Nadim. (2000), *Din-Siyâset İlişkisinin Teolojik Yorumu*, Seba Yay., İstanbul.
- MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. (2002), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- MUSTAFA, Nevin Abdulhalık. (1990), *İslâm Siyâsi Düşüncesinde Muhalefet*, Tec. Vecdi Akyüz, İz Yay., İstanbul.
- ÖZ, Şaban. (2010), *Yeni Başlayanlar İçin İslâm Tarihi*, Koridor Yay., İstanbul.
- ÖZTEKİN, Ali. (2007), *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- ŞABAN, Zekiyuddin. (1996), *İslam Hukuk İlminin Esasları*, terc. İ. Kafi Dönmez, Tdv Yay., İstanbul.
- ŞEKER, Mehmet. (2007), *Fetihlerle Anadolunun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara.
- ŞEYBÂNÎ, Ahmed b. Amr b. Ed-Dahhâk Ebubekir. (1991), *el-Ahâd ve'l-Mesânî*, Tahk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Dâru'r-Râye, Riyâd.
- TÜVEYCİRÎ, Hâlid b. Muhsin. (1431), *Velâyetu'l-Fakîh ve Tatavvuruha*, Dâru'l-Beyân, Riyâd.
- UMRÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed. (2001), *el-İnba' fi Ahbâri'l-Hulefa'*, Tahk. Kasım es-Sâmerâî, Dâru'l-Afâk el-Arabîyye, Kâhire.
- ÜREMİŞ, Ali. (2005), *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Babil Yay., Ankara.
- ZEYDAN, Abdulkerim. (1982), *Fıkıh Usulü (el-Vecz)*, terc. Ruhi Özcan, Emek Matbaacılık, İstanbul.